

УДК 378.035

DOI 10.32626/2413-2578.2020-15.101-111

А.І. Куриця

allakouritsa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0079-6817>

ЗМІСТОВІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ЛОГОПЕДІВ

Відомості про автора. Куриця Алла Іванівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: логопедичне партнерство та проблема

батьківсько-дитячих стосунків сімей, які виховують дитину з порушенням мовлення. E-mail: allakouritsa@gmail.com

Contact: Kurytsya Alla, PhD of psychology, senior lecturer of speech therapy and special methods in Kamyanets-Podilsky National Ivan Ohienko University, Kamyanets-Podilsky, Ukraine. Academic interests: logopaedic partnership and the problem of parental and child relationships of families who bring up a child with speech impairment. E-mail: allakouritsa@gmail.com

Куриця А.І. Змістові та методичні аспекти програми розвитку лідерських якостей студентів-логопедів. У статті розглянуто змістові та методичні аспекти програми розвитку лідерських якостей студентів-логопедів. Основним методом розвитку лідерських якостей особистості став соціально-психологічний тренінг «Відповідальний лідер», який дозволив активізувати процеси взаємної відповідальності і відповідальної залежності членів групи, підвищити рівні відповідальності кожного учасника. метою тренінгу «Відповідальний лідер» був розвиток лідерських якостей особистості на основі відповідальності. Під час групових та індивідуальних консультацій формування й виконання програми періодично ставали предметом обговорення, що стимулювало студентів для використання цього засобу саморозвитку. Спостереження за поведінкою учасників та змінами у навчальній та суспільній діяльності показало, що зросли мотивація досягнень, активність студентів. Також зросла кількість проявів відповідального ставлення і до навчання, і до громадських доручень. Соціальний досвід, отриманий у процесі тренінгу, не тільки надав членам групи можливість свідомо й цілеспрямовано ставитися до діяльності лідера, а й створив умови для особистісного розвитку студентів.

Ключові слова: лідерські якості, студент-логопед, програма розвитку лідерських якостей студентів-логопедів.

Курица А.И. Содержание и методические аспекты программы развития лидерских качеств студентов-логопедов. Эффективным методом развития лидерских качеств студентов-логопедов стало создание и реализация индивидуальной программы саморазвития. Во время групповых и индивидуальных консультаций формирования и выполнения программы периодически становились предметом обсуждения, что стимулировало студентов для использования этого средства саморазвития. Наблюдение за поведением участников и изменениями в учебной и общественной деятельности показало, что выросли мотивация достижений, активность студентов. Такжеросло количество проявлений ответственного отношения и к учебе, и к общественным поручениям. Социальный опыт, полученный в процессе

тренинга, не тільки предоставил членам группы возможность сознательно и целенаправленно относиться к деятельности лидера, но и создал условия для личностного развития студентов. Положительную динамику относительно проявлений активности и лидерских качеств студентов, принимавших активное участие в эксперименте, подтвердили и беседы с преподавателями.

Ключевые слова: лидерские качества, студент-логопед, программа развития лидерских качеств студентов-логопедов.

Kurytsya A.I. Table of contents and methodological aspects of the leadership logopedian-students quality development program. The article deals with the content and methodological aspects of the program of development of leadership characteristics of speech therapists students. The social-psychological training "Responsible leader" became the main method of development of leadership characteristics of the person. One of the peculiarities of the training and consultations throughout the experiment was the periodically appearing a need to trace participants' willingness to success, to maintain their confidence in themselves and their abilities. These tasks were mostly solved in the individual work with the test persons. At the beginning of the discussion, the participants took a rather passive position, then they became aware of their own steps that they can take on the path of self-development, self-improvement. Exercises aimed at developing reflection, subjectivity, and responsibility of participants were complicated from one lesson to another. Purposeful work to discuss the problem of responsibility, "audit" of those deals, for which each participant is responsible, demonstration of other behaviour pattern allowed these participants to look at the problem differently, to assign a greater degree of responsibility for their actions, chooses, their own lives. The conditions of active search and discussion enabled the respondents to understand the essence of the phenomenon of leadership, the necessary leadership personal characteristics, the place and role of responsibility in the system of leadership characteristics. Some exercises were dedicated to improving goal setting, communication and organizing skills, developing sensitivity, creativity etc. It has been found, that goal setting by means of imitation enables you to compare your purposes with the aspirations of others and the means of their achieving.

Keywords: leadership characteristics, speech therapists student, program of development of leadership characteristics of speech therapists students.

Постановка проблеми. У сучасних умовах випускник вищого навчального закладу повинен мати не лише професійні знання, уміння і навички, але і певні лідерські якості, що дозволить йому успішно реалізувати свій творчий потенціал у практичній діяльності. Однією із

найскладніших проблем, яку намагаються розв'язати науковці й практики, що досліджують лідерство, є визначення підходів для опису лідерського феномену, оскільки в реальному житті і в історії ми можемо зустріти лідерів, які водночас відрізняються один від одного і мають спільні риси. Однак саме це спільне видається чимось невловимим і невизначеним. І, навіть, якщо вдається з'ясувати відповідні закономірності, складно знайти інструментарій, який дозволяє їх визначити, описати, а потім сформулювати як прості, чіткі рекомендації, що могли б допомогти розвивати в особистості лідерський потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування лідерських якостей у процесі професійної освіти студентів приділяється належна увага. Проблеми лідерства присвячені праці сучасних психологів, педагогів, у яких обґрунтовано потребу формування лідерських якостей майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки, зокрема, у процесі навчання (Н. Белякова, О. Маковський, Н. Мараховська, О. Романовський), у позанавчальній роботі (Н. Семченко), громадській діяльності (М. Лукашевич, О. Снісаренко, Л. Сніцар). Проте немає підстав стверджувати, що у масовій практиці вищої школи сповна використовуються соціально-виховні умови професійної освіти, які можуть сприяти формуванню лідерських якостей студентів. Це зумовлює необхідність виявлення основних тенденцій, психолого-педагогічних умов і технологій, які сприяли б формуванню і розвитку лідерських якостей особистості в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Метою цієї статті як складника наукового дослідження є визначення змістових та методичних аспектів програми розвитку лідерських якостей студентів-логопедів.

Виклад основного матеріалу. Основним методом розвитку лідерських якостей особистості став соціально-психологічний тренінг «Відповідальний лідер», який дозволив активізувати процеси взаємної відповідальності і відповідальної залежності членів групи, підвищити рівні відповідальності кожного учасника. Ми орієнтувалися на дослідження Н.В. Мараховської, яка визначила, що способи реалізації педагогічних умов формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу повинні спрямовуватися на:

- включення студентів до лідерства, набуття ними досвіду лідерства;
- максимальне використання можливостей різних видів навчальної діяльності (аудиторної, самостійної);
- поєднання навчання й особистісного розвитку кожного студента;
- застосування активних, інтерактивних та проектних методів;
- створення індивідуальних зон лідерсько-творчого розвитку студентів;
- забезпечення комфортності навчання – моделювання ситуацій успіху, викликання позитивних емоцій у студентів у навчанні;

–організацію діяльності студентського колективу в навчальному процесі, що передбачає визначення обов'язків, рольових колективних позицій, систему колективних залежностей, при якій кожний студент обов'язково був би як у ролі організатора тієї або іншої діяльності, так і в ролі підлеглого [3].

Однією з особливостей проведення тренінгу та консультацій протягом всього періоду експерименту стало те, що періодично виникала потреба відстежувати налаштованість учасників на успіх, підтримувати їх впевненість у собі та своїх здібностях. Ці завдання розв'язувалися здебільшого в індивідуальній роботі з досліджуваними.

Як вказувалося раніше, частина вправ була індивідуально-орієнтована: на зниження тривожності, формування адекватності самооцінки, розвиток комунікативних та організаторських здібностей, вмінь самопрезентації, аргументації тощо. Подібні вправи входять зазвичай до структури тренінгів особистісного розвитку, тому студенти виявили певну обізнаність в їх проведенні. Це сприяло невимушеності спілкування та легкості становлення сприятливого психологічного мікроклімату в групах.

На самопізнання та самоаналіз були спрямовані наступні вправи: «Візитівка», «Коло і Я», «Акваріум», «Три роки» та інші. Ці групові процедури спрямовані на розвиток рефлексії, суб'єктності учасників. Зокрема, для розвитку рефлексивних здібностей учасників корисною стала вправа «Відверто кажучи», яка передбачала аналіз кожним учасником заняття, власної активності та отриманого досвіду в ході заняття. За висловом багатьох студентів, в результаті вони навчилися аналізувати свої дії та особистісні якості, усвідомили, що саме від них залежить, якою мірою вони включаються в роботу і з чим виходять після завершення занять. Як бачимо, проведення та обговорення даної вправи сприяло розвитку суб'єктності учасників і прийняттю більшої міри власної відповідальності. Якщо на початку обговорення учасники займали досить пасивну позицію, то згодом вони перейшли до усвідомлення власних кроків, які вони можуть зробити на шляху саморозвитку, самовдосконалення.

Вправи, спрямовані на розвиток рефлексії, суб'єктності, відповідальності учасників, ускладнювалися від одного заняття до іншого. Так, якщо спочатку це були групові обговорення процедури, тих чи інших понять, емоцій, що виникли в процесі заняття, то в подальшому це вже була рефлексія учасниками особистісного досвіду, якостей, що проявилися в процесі роботи, а також зворотній зв'язок групи кожному з учасників. Таким чином, ми йшли шляхом *від усвідомлення і прийняття ситуативної відповідальності до більш складних її форм – відповідальності як стійкої особистісної якості, відповідальності як основи буття особистості.*

У свій час С. Рубінштейн підкреслював, що особистість як суб'єкт життя може характеризуватися двома типами ставлення до нього. Перший тип не виходить за межі безпосередніх зв'язків та ставлень до окремих явищ життя, що фактично є лише існуванням. Другий тип ставлення до життя пов'язаний з появою рефлексивних здібностей, з ціннісно-смысловим визначенням життя, зі ставленням до життя як провідної людської діяльності. І з цього моменту, на думку вченого, виникає проблема відповідальності людини в моральному плані, відповідальність за все здійснене та все згаєне [4]. Це положення стало підґрунтям для обговорення питання розвитку відповідальності як однієї з важливих морально-вольових якостей особистості.

Слід відзначити, що під час обговорення досліджувані виокремили відповідальність як особистісну рису, яка виявляється у повсякденному житті людини, та відповідальність за своє життя в цілому, що пов'язана із смыслом життя.

Безпосередньо темі відповідальності були присвячені групові процедури: «Усвідомлення відповідальності», «Відповідальність: продовжити речення», «Я несу відповідальність за...», «Лист «Я не взяв відповідальність на себе». Виконання запропонованих завдань та їх наступне групове обговорення показало, що учасники різною мірою усвідомлюють власну відповідальність: багато з них прагнуть перекласти тягар відповідальності на інших, на обставини, що свідчить про їх зовнішній локус контролю. Водночас така цілеспрямована робота з обговорення проблеми відповідальності, «ревізія» тих справ, за які несе відповідальність кожний учасник, демонстрація інших моделей поведінки дозволила цим учасникам по-іншому подивитися на проблему, привласнити більшу міру відповідальності за свої вчинки, вибори, власне життя.

У сенсі розвитку відповідальності до більш складних її форм значний ефект мало виконання вправи «Три роки», яка дозволяє поглибити усвідомлення учасниками власних життєвих цінностей та найважливіших засад власного життя, сприяти розвитку особистої відповідальності за життєві вибори. Головним прийомом, що лежить в основі вправи, є усвідомлення скінченності нашого життя, що стимулює людину замислитися про найважливіше. Учасники вельми емоційно виконували завдання, багатьох із них особливо вразила невідповідність між тим життям, яке вони б вели у випадку обмеженості часу життя, і реальним життям, що стимулювало їх істотно переглянути власні пріоритети.

Паралельно із розглядом відповідальності як особистісної якості, що втілює суб'єктність особистості, відповідальність розглядалася в контексті лідерства. Проблема відповідального лідерства обговорювалася зокрема в процесі групової дискусії на тему: «Чим відповідальний лідер відрізняється від невідповідального?», роботи в

підгрупах «Особливості та умови розвитку відповідального лідерства серед молоді» та під час інших групових процедур. Групове обговорення показало, що учасники тренінгу загалом добре усвідомлюють відмінність між проявами відповідальної і безвідповідальної позиції у лідерській діяльності, виокремлюючи як зовнішні прояви цих позицій, так і їх внутрішні ознаки (мотивацію, локус контролю та ін.).

З огляду на теоретичну підготовленість досліджуваних, їм було запропоновано визначити структуру лідерських якостей. Мозковий штурм «Особистість лідера» показав, що більшість учасників чітко уявляє особистісні якості, які характеризують лідера. Ці уявлення, на нашу думку, є важливими для формування чіткого усвідомлення власних особистісних якостей як певного лідерського потенціалу. Умови активного пошуку та обговорення дали можливість респондентам усвідомити сутність феномену лідерства, необхідні лідерові особистісні якості, місце і роль відповідальності в системі лідерських якостей.

Цікавою і плідною виявилася робота, побудована на обговоренні зразків народної мудрості про владу, лідерство (вправа «Символ влади»). Знайомство учасників з афоризмами, прислів'ями і приказками на тему влади, лідерства різних народів дозволило підвищити інтерес до проблеми, проаналізувати різні аспекти проблеми лідерства, використати роботу з метафорою, яка збагатила розуміння учасниками феномену лідерства і рис, притаманних лідерові.

Крім вправ, спрямованих на розвиток уявлень учасників про феномен лідерства, лідерські якості, їм пропонувалися також вправи, спрямовані на відпрацювання конкретних вмінь і навичок, необхідних лідерові. Зокрема, окремі вправи були присвячені вдосконаленню вмінь цілепокладання, комунікативних та організаторських вмінь, розвитку сензитивності, креативності тощо.

Так, важливим аспектом виконання вправ «Перемога або поразка», «Крок за кроком» стало вивчення та обговорення різних тактик цілепокладання: цілепокладання через наслідування, цілепокладання із запереченням, створення ієрархії цілей, перетворення отриманої вимоги на індивідуальну мету, перетворення побічних результатів дії на мету, перетворення неусвідомлених передбачень на мету тощо. Було з'ясовано, що цілепокладання через наслідування дає можливість порівнювати свої цілі з прагненнями інших людей та засоби їх досягнення. Це, з одного боку, зменшує емоційну гостроту в ситуації неоднозначного вибору, а, з іншого, може викликати відчуття «не своєї тарілки».

Ефективною тактикою студенти назвали тактику цілепокладання, згідно з якою особистість спочатку аналізує можливі варіанти способів досягнення мети, лише після цього починає діяти. За висловами респондентів, подібна тактика значно полегшує процес постановки цілей

та їх досягнення, але не завжди виправдовує себе у проблемних ситуаціях, які провокують боротьбу мотивів.

Створення програми поетапного досягнення цілей передбачає чітке й конкретне усвідомлення особистістю бажаних та можливих перспектив з періодичною переоцінкою проміжних цілей та способів їх досягнення. Важливим висновком стала думка про те, що обрана тактика відображає особистісні властивості, виходить з прагнень, бажань, мотивів особистості та спирається на здібності, знання, уміння. Тому респонденти, бажаючи реалізувати свою мету, мають зосередитися на вказаних факторах, які визначають ефективність тактики цілепокладання.

Вправи сформували в учасників уміння оцінювати наявні внутрішні та зовнішні ресурси щодо виконання прийнятого рішення, уміння будувати план досягнення мети та передбачити можливі наслідки її досягнення. Під час обговорення були сформульовані наступні правила ефективного цілепокладання, до яких відносяться:

- мета формулюється на позитивних принципах;
- в мету закладається результат, тобто показники її досягнення;
- мета формулюється для себе, а не для інших;
- досягнення мети розписується покроково;
- необхідне визначення екологічності мети, тобто проектування можливих наслідків її досягнення для особистості та оточуючого світу.

Ефективними для розуміння та розвитку лідерських якостей на основі відповідальності виявилися мозковий штурм «Відповідальність і лідерство» та наступна робота в підгрупах: «Особливості та умови розвитку відповідального лідерства серед молоді». Дискусія показала, що більшість досліджуваних розуміє необхідність прояву самостійності, активності й креативності у постановці та досягненні цілей. Вони прагнуть самостійності, водночас зазначають, що оточення, зокрема батьки, не завжди підтримує їх або намагається нав'язати свою думку. Крім того знижена самооцінка, підвищена тривожність та емоційна нестійкість стримують активність особистості, розвиток її лідерських якостей. Подолати подібні «психологічні вади» можна в успішній діяльності, якщо особистість поставить реальну і водночас досить «високу» мету та візьме на себе відповідальність за її досягнення – виявлятиме активність у плануванні, прийнятті рішень та їх виконанні, у контролі.

Важливим результатом проведення розглянутих вправ стало осмислення власної відповідальності за цілі, дії та способи їх досягнення, а також наслідки їх реалізації для самої особистості та її оточення.

Неодноразово на тренінгових заняттях піднімалося питання тих факторів, які складають перешкоди на шляху до реалізації мети. Ми

зосереджували увагу переважно на суб'єктивних чинниках, зокрема на недостатній мірі відповідальності, недостатньо деталізованому плануванні досягнення цілей, боротьбі мотивів тощо.

До перешкод, що заважають розвитку лідерських якостей, досліджувані віднесли неусвідомлені дитячі установки, які виховуються значущими дорослими. Часто, на думку студентів, ці настановлення обмежують їх активність, закріплюють невпевненість і, безумовно, впливають на розвиток як лідерів. Попередній негативний досвід особистості також може заважати розвитку особистості, досягненню нових цілей. На жаль, не зважати на це неможливо, але особистість може налаштуватися на успіх, якщо буде усвідомлено переводити свою увагу з негативної інтерпретації обставин на позитивну. Найпоширенішими прийомами є відмова від заперечень, побудова речень зі стверджувальною інтонацією, відкидання сумнівів тощо. Але в основі цих прийомів має лежати усвідомлення індивідом того, що саме він є суб'єктом власного життя, здійснює певні життєві вибори і несе за них відповідальність.

На кожному занятті піднімалося питання про необхідність формування у майбутніх лідерів активної життєвої позиції, що виступає необхідною умовою усвідомлення своїх перспектив та досягнення цілей. За К.О. Абульхановою-Славською, активність виявляється в тому, як особистість спрямовує хід свого життя, перетворюючи обставини та формуючи життєву позицію [1]. Більш того, люди, на думку дослідниці, розрізняються за рівнем впливу на власне життя, оволодіння численними життєвими та професійними ситуаціями.

Під час обговорення учасниками неодноразово вказувалося на брак самоактивності у повсякденному житті студентів. Можливості для прояву активності, за висловами студентів, обмежуються оточенням, що відображає їхню позицію виправдовування власної бездіяльності. Тому завданням тренінгу стало усвідомлення його учасниками необхідності прояву самоактивності, прийняття ними більшої міри відповідальності за прояв і форми активності.

Активність особистості починає формуватися під впливом соціуму, але остаточно оформлюється лише в особистому житті через осмислення та побудову власного життєвого сценарію. Передбачаючи своє майбутнє та усвідомлюючи свої досягнення, переваги й недоліки, особистість прагне до самовдосконалення та самореалізації, до усвідомлення себе через власну діяльність. Г. Костюк наголошує, що прагнення розвитку, що виникає в юнацькому віці, є закономірним її проявом: на цьому етапі особистість виступає як суб'єкт власного розвитку, усвідомлено обирає свій життєвий шлях.[2] Таким чином, активність індивіда безпосередньо пов'язана з усвідомленням ним власної відповідальності за обраний життєвий шлях, власні кроки на шляху до мети.

Як уже зазначалося, метою тренінгу «Відповідальний лідер» був розвиток лідерських якостей особистості на основі відповідальності. Вказана мета була реалізована в цілому, що підтверджують результати спостереження за поведінкою учасників, їхні самозвіти, а також результати II етапу контрольного дослідження. Водночас тренінг став лише початковим етапом розвитку лідерських якостей студентів, певним поштовхом до саморозвитку, самовдосконалення учасників.

Після завершення тренінгу програма проведення експерименту передбачала різні форми роботи, в основі яких лежала активність самих досліджуваних. Учасники склали та реалізовували індивідуальні плани розвитку власних лідерських якостей, брали активну участь у виконанні суспільних доручень, у громадському житті університету.

Водночас, як уже зазначалося, був організований психологічний супровід цього процесу. Щомісяця проводилися групові консультації, під час яких обговорювалися проблемні питання кожного учасника, його успіхи та невдачі. За висловами досліджуваних, ці зустрічі підтримували їхнє натхнення та бажання продовжувати своє особистісне вдосконалення. Водночас вони відмічали, що змогли виявляти в своїй діяльності особисту та соціальну відповідальність, самостійність у судженнях, вчинках, а це, в свою чергу, розвинуло їх самооцінку, емоційну стійкість, комунікативні здібності та вольові якості, що сприяло подальшому розвитку лідерських якостей, прагнення до активної та відповідальної позиції учасників щодо власного навчання та майбутньої діяльності.

Висновки. Як зазначалося вище, ефективним методом розвитку лідерських якостей студентів стало створення і реалізація індивідуальної програми саморозвитку. Під час групових та індивідуальних консультацій формування й виконання програми періодично ставали предметом обговорення, що стимулювало студентів для використання цього засобу саморозвитку.

Спостереження за поведінкою учасників та змінами у навчальній та суспільній діяльності показало, що зросли мотивація досягнень, активність студентів. Соціальний досвід, отриманий у процесі тренінгу, не тільки надав членам групи можливість свідомо й цілеспрямовано ставитися до діяльності лідера, а й створив умови для особистісного розвитку студентів.

Позитивну динаміку щодо проявів активності й лідерських якостей студентів, які брали активну участь у нашому експерименті, підтвердили й бесіди з викладачами. Всі викладачі виявили згоду з тим, що участь у дослідженні сприяла формуванню відповідальності більшості учасників, що виявлялася у різних сферах їх діяльності, насамперед у діяльності, пов'язаній з керівництвом групою (старости груп), виконанням суспільних обов'язків, громадських доручень, більш сумлінним ставленням до навчання.

Бібліографія

1. **Абульханова-Славская К.А.** (1991) Стратегия жизни. Москва: Мысль.;
2. **Костюк Г.С.** (1989) Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа.;
3. **Мараховська Н. В.** (2005) Тренінг як один зі способів виявлення та розвитку лідерських якостей у педагогів вищої школи. Зб. наук. пр. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 244, 97-103.;
4. **Рубинштейн С.Л.** Человек и мир. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 255- 385.

References

1. **Abul'khanova-Slavskaya K.A.** (1991) Stratehiya zhyznyi. Moskva: Mysl'.
2. **Kostyuk H.S.** (1989) Navchal'no-vykhovnyy protses i psikhichnyy rozvytok osobystosti. Kyiv: Radyans'ka shkola.
3. **Marakhov's'ka N. V.** (2005) Treninh yak odyz zi sposobiv vyyavlennya ta rozvytku liders'kykh yakostey u pedahohiv vyshchoyi shkoly. Zb. nauk. pr. Cherniv. nats. un-t im. YU. Fed'kovycha, 244, 97-103.
4. **Rubynshteyn S.L.** Chelovek y myr. Problemy obshchey psykholohyy. Moskva: Pedahohyka, 255-385.

Received: 08.11.2019.

Accepted: 11.12.2019.